

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

”Till dem vars nöd är störst.”

Vikström, Björn; Hellöre, Lise-Lotte

Published in:
Kokemuksia, käytäntöjä ja kohtaamisia rajoituksissa

Published: 01/03/2023

Document Version
Accepted author manuscript

Document License
All rights reserved

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Vikström, B., & Hellöre, L-L. (2023). ”Till dem vars nöd är störst.”: En studie av diakoniarbetares upplevelser av coronapandemin i Borgå stift. In L. Kallatsa, & J. Ojalampi (Eds.), *Kokemuksia, käytäntöjä ja kohtaamisia rajoituksissa: Koronapandemia eksistentiaalisena, eettisenä ja uskonnollisena kysymyksenä* (pp. 115-137). (Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran Julkaisuja; No. 302). Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

”Till dem vars nöd är störst.” En studie av diakoniarbetares upplevelser av coronapandemin i Borgå stift.

Björn Vikström & Lise-Lotte Hellöre

Abstrakt

Att se pandemin som ett gränstillstånd mellan då och nu erbjuder möjligheter att ompröva tidiga rutiner och utveckla nya arbetsformer. I den här artikeln undersöker vi i vilken utsträckning diakoniarbetarna i Borgå stift i linje med devisen ”hjälpa där nöden är störst” har upplevt pandemin som en möjlighet till förnyelse av verksamheten, och i vilken utsträckning de anser sig ha lyckats med denna förnyelse. För att en sådan förnyelse skall få legitimitet inom ett kyrkosamfund behöver dess orsaker motiveras såväl funktionellt som teologiskt, vilket förutsätter att Bibeln och kyrkans tradition förs i dialog med dagens människors livsfrågor och behov. Därför aktualiserar vi även behovet av en teologisk tolkning såväl av pandemin som av diakonins målsättning att hjälpa där nöden är störst. Vårt empiriska material består en explorativ innehållsanalys av 22 intervjuer med diakoniarbetare i Borgå stift. Ett centralt resultat av undersökningen är att en del av diakoniarbetarna är redo för förändring och flexibilitet, men att sådan flexibilitet att möta människor där nöden är störst också förutsätter tillåtande attityder och teologi i kyrkosamfunden.

Introduktion

När Covid-19 pandemin slog till på våren 2020 ställdes Finland inför nya utmaningar. I nära relationer rapporteras exempelvis våldet ha ökat¹ och sociala relationer försvagas². I Sverige visar forskare på en ökad sårbarhet hos högrisk-grupper som till exempel äldre, sjuka och sköra.³ Annan internationell forskning berättar om högre dödlighet i coronaviruset för de som varit socialt eller ekonomiskt marginaliserade.⁴ Alla dessa grupper är sådana som diakonin har omsorg om, vilket visar på hur direkt påverkat diakoniarbetet blev av pandemin.

När diakoner tillfrågas om målet för verksamheten svarar många: att hjälpa där nöden är störst. Målsättningen fastställs även av kyrkoordningen för den Evangelisk-lutherska kyrkan i

¹ Hietamäki et al. 2021.

² t.ex. Kalule 2021.

³ Mulinari et al. 2021, 5.

⁴ Knoetze 2021, 5.

Finland: ”Församlingen och dess medlemmar skall utföra diakoniverksamhet, vars syfte är att ge en sådan hjälp som betingas av kristlig kärlek, särskilt till dem vars nöd är störst och vilka inte får någon annan hjälp.”⁵

En pandemi berör alla i samhället. Därför kunde en fokusering på ”dem vars nöd är störst” omprövas under pandemin. Samtidigt drabbas människor olika hårt under en omfattande samhällskris. Ofta är det de som redan från tidigare är i en utsatt position som berörs allra mest. Genom de restriktioner som pandemin föranleder uppkommer det dessutom nya utsatta grupper i samhället.

Forskare har diskuterat hur inte bara diakonin, utan hela kyrkosamfundets roll och identitet har förändrats under coronapandemin.⁶ I skrivande stund år 2022 pågår pandemin fortfarande.

Mikael Kurkiala beskriver ett strukturellt mellanrum:

Detta är ett liminalt tillstånd som – liksom sorg, graviditet, separation, karnevaler och fasteperioder – förflyttar individer och kollektiv till ett strukturellt ”mellanrum” där det sociala, och ibland också rättsliga, regelverket tillfälligt upphävs. Dessa tillstånd erbjuder en frizon där nya identiteter kan prövas och ta gestalt, nya och ibland förbjudna tankar tänkas och sociala band fördjupas eller omtolkas.⁷

Många forskare, speciellt inom sociologi och antropologi, har använt bilden av en övergångsrit, *rite de passage*, för att beskriva politiska, samhällseliga och kulturella förändringar. Så länge övergångsriten pågår har man lämnat en status bakom sig, men inte ännu kommit till nästa.⁸ Kurkiala talar om ett gränstillstånd, som kan leda till såväl otrygghet som kreativitet. Det som man tidigare tagit för givet känns plötsligt osäkert, men man får en ny utsiktspunkt varifrån man kan granska samhällets regelverk och normsystem.⁹

En av diakonerna i den undersökning som denna artikel bygger på formulerade diakonins uppgift på följande sätt:

Att hjälpa utsatta, personer som man ser att behöver stöd, rådgivning, hjälp, det är mångsidigt. Att föra Kristi kärlek, utan att fråga bakgrund eller vad man

⁵ KO 1991/1993, 4 § 3

⁶ t.ex. Pillay 2020, Beukes 2020, Cho 2021, DeVilliers 2020.

⁷ Kurkiala 2020, 12.

⁸ Thomassen 2009.

⁹ Begreppet samhällskontrakt diskuteras bl.a. i Wijkström 2014, 225.

tillhör, man hjälper också de som inte hör till kyrkan, man hjälper alla som är i behov. Det är alltid i början, sen om det blir längre kontakter eller om kontakten fortsätter så börjar det bli lite mera allt möjligt hur kan man komma med till gemenskapen i församlingen. Men att hjälpa var nöden är störst. Det varierar men viktigast är det att man ser och hör. (L)

Här understryks dels att hjälpen inte begränsas till församlingens medlemmar, dels att uttrycket ”där nöden är störst” oundvikligen behöver konkretiseras på olika sätt i olika människors liv. Därför förutsätter denna målsättning både lyhördhet och flexibilitet.

Syfte, forskningsfrågor och disposition

En kris är i egenskap av ett strukturellt mellanrum alltid också en möjlighet, eftersom den kan leda till att tidigare arbetssätt måste överges och nya arbetsformer skapas. I den här artikeln syftar vi till att undersöka i vilken utsträckning diakonerna i Borgå stift i linje med devisen ”hjälpa där nöden är störst” såg pandemin som en möjlighet till förnyelse av verksamheten, och i vilken utsträckning de anser sig ha lyckats med denna förnyelse. För att en sådan förnyelse skall få legitimitet inom ett kyrkosamfund behöver dess orsaker motiveras teologiskt, vilket förutsätter att Bibeln och kyrkans tradition förs i dialog med dagens människors livsfrågor och behov. Därför vill vi även aktualisera behovet av en teologisk tolkning såväl av pandemin som av diakonins målsättning att hjälpa där nöden är störst.

Detta gör vi genom att explorativt undersöka hur diakoniarbetarna i Borgå stift har påverkats av coronapandemin. Uppfattar de pandemin som en tillfällig paus som följs av en återgång till tiden före restriktionerna, eller ser de tiden som en möjlighet att omforma verksamheten i linje med målsättningen att hjälpa där nöden är störst? Vi delar upp uppgiften i två forskningsfrågor, som vi besvarar utgående från den insamlade empirin:

- 1) Vilka dimensioner av diakonin har främst påverkats av pandemin?
- 2) I vilken mån har pandemin medfört en omprövning av beprövade arbetssätt inom diakonin?

Efter att ha redogjort för forskningsläget samt metod och material besvarar vi den första forskningsfrågan genom att analysera respondenternas svar i ljuset av distinktionen mellan karitativa, liturgiska och kommunikativa dimensioner i diakonin. Därefter fokuserar vi på

frågan i vilken mån pandemin har bidragit till en omvärdering av arbetsmetoderna och tidsanvändningen. Vi tillämpar här på vårt empiriska material den typologisering som Jouko Porkka och Sami Ritokoski har utvecklat i sin undersökning av ungdomsarbetsledarnas erfarenheter under pandemin.¹⁰ Eftersom vår ansats är explorativ¹¹ med liten förhandskänedom om utgången av intervjuerna, har vi valt att ta upp dessa teoretiska perspektiv i samband med genomgången av den empiriska analysen. Sålunda presenteras resultaten i samband med dimensionerna av diakonin samt av Porkkas och Ritokoskis typologisering. Vår artikel avslutas med en sammanfattning av resultaten och en diskussion om vilka frågor som vi anser behöva ytterligare fördjupning. Vi argumenterar bland annat för att diakonins målsättning att hjälpa där nöden är störst förutsätter beredskap att ompröva arbetssätten och identifiera nya målgrupper, särskilt i kristider. För att en sådan strategi skall få legitimitet i en kyrka behövs det en teologisk reflektion över diakonins målsättning och över hur pandemier och andra samhällskriser kan tolkas ur ett kristet perspektiv.

Tidigare forskning om diakoni i samhälleliga krissituationer

Tidigare forskning visar att under osäkra tider, såsom samhällskriser, strävar kyrkosamfund efter att göra en samhällsinsats och efter att få synlighet för det arbete som de utför.¹² Sven-Erik Brodd tar upp en särskild form av kyrkligt samarbete med samhället som han kallar katastrofsjälvården, som har varit föremål för en aktuell teologisk diskussion.¹³ I akuta kriser får kyrkan en omfattande terapeutisk roll. Större olyckor eller katastrofer såväl lokalt som nationellt skapar stor utsatthet, och det krävs nytänkande vad det gäller att vara kyrka. Samtidigt får församlingarnas stöd till de drabbade synlighet i nyhetsrapporteringen: minnesstunder i kyrkor och olika former av samtalshjälp lyfts ofta fram i media. Traumat, men också post-traumatiska livssituationer, utgör då ett centralt inslag. I en sådan situation kan pragmatismen framstå som kyrkans kännetecken, skriver Brodd. Till detta hör både att på kort varsel kunna tillämpa lösningar som har visat sig värdefulla vid tidigare katastrofer på olika håll, och en beredskap att flexibelt göra undantag från de regelverk som normalt styr församlingens arbetsmetoder.

¹⁰ Opublicerad forskning, muntlig presentation på Forskningsdagar i teologi och religion, Helsingfors, maj 2022.

¹¹ Se t.ex. Stebbins 2001.

¹² Jeppsson Grassman 2001, 20-.

¹³ Brodd 2018, 36–38.

Svensk forskning visar på att det åtminstone i Sverige finns ett större samhälleligt stöd för kyrkans sociala roll än för dess tydligt teologiskt profilerade roll. Förväntningarna är att kyrkan visar medmänsklighet utan vinstintresse, samtidigt som den skall vara öppen för alla och inte förutsätta en viss trosuppfattning.¹⁴ Samtidigt visar andra svenska studier på att diakoniverksamheten i församlingar förlorar stöd och legitimitet hos medarbetare och förtroendevalda. Diakonin har låg status och saknar någon som för dess talan.¹⁵ Denna konflikt tyder på att diakonin, åtminstone i Sverige men också möjligen i Finland, kan ha en större legitimitet i samhället än i kyrkan.

I Finland görs vartannat år en landsomfattande enkät där man undersöker den evangelisk-lutherska kyrkans diakoni. I den färskaste rapporten har 355 diakoniarbetare (27 procent av alla) deltagit. Empirin samlades in under pandemin, i början av år 2022. Tematiken för undersökningen var konsekvenserna av coronapandemin för diakoniarbetet, frivilligarbetarna inom diakonin samt nätverksarbetet. I rapporten står att: ”Diakonins uppdrag är att via nätverk hjälpa utsatta människor, arbeta för rättvisa, fred, jämlikhet och gemenskap, påverka samhället och främja välfärden”¹⁶ samt att ”Diakonins uppgift och utmaning är att reagera, ibland snabbt, på förändringar och behov i samhället”¹⁷. Gällande pandemin fastslås att coronatiden starkt präglade diakoniarbetet, bl.a. med anpassade arbetsätt, nya rutiner och större användning av digitala verktyg, som t.ex. Teams. Oron över såväl den egna som andras hälsa var stark, och gav utslag i att arbetet omorganiserades på ett coronasäkert sätt. Belastningen i arbetet ökade av restriktioner som ändrades gång efter annan och vilka kraftigt begränsade olika evenemang och försvårade frivilligarbetet. Ändå anser över hälften av informanterna att coronarestriktionerna inte påverkade kontakten med klienterna nämnvärt. Detta förklaras i rapporten med att diakoniarbetet kraftigt anpassats till den nya situationen. De flesta förde själavårdssamtal, gav servicerådgivning och ekonomisk hjälp per telefon. Också öknings i arbetsmängd rapporteras under pandemin, även om resurserna inte stigit. Däremot har gruppverksamhet och möten ansikte mot ansikte minskat, liksom antalet utflykter, läger, hembesök och besök på institutioner, även deltagandet i insamlingen Gemensamt Ansvar har minskat.¹⁸

¹⁴ Edgardh 2019, 154–155.

¹⁵ Engel 2006, 152.

¹⁶ Ryökäs et al. 2022, 140.

¹⁷ Ryökäs et al. 2022, 141.

¹⁸ Ryökäs et al. 2022, 141–142.

Diakonins klientel förändrades inte markant under pandemin och livssituationen präglades av samma fem faktorer som i de tidigare undersökningarna: psykiska problem, fysiska sjukdomar, regelbundet mottagande av utkomststöd, upprepat behov av mathjälp samt långtidsarbetslöshet. En ny tydlig klientgrupp formades av arbetstagare som permitterats på grund av coronapandemin. Ett annat tydligt resultat var ett ökat antal klienter med nedärvd utsatthet och utsatthet som anhopas. Även ensamheten rapporterades ha ökat hos diakonins klienter. De allra flesta diakoniarbetare ansåg att samhällspåverkan borde ha en större roll i arbetet. Från sitt eget arbetsliv rapporterar diakoniarbetarna stor belastning och svårigheter att dra gränser.¹⁹ Inför framtiden frågar sig forskarna:

Det är intressant att iaktta i vilken mån de förändringar som nu införts etablerar sig permanent i vardagen inom diakonin. Inom diakoniarbetet orsakade pandemin flera förändringar i det sätt som verksamheten genomförs, medan klientgrupperna och samarbetsmönstren förblev relativt oförändrade. Kärnan i diakoniarbetet förändrades inte trots att rutinerna gjorde det. Coronatiden förbrukade resurser och tröttade ut arbetstagarna, men generellt verkar det som om känslan av att coronan övervunnits dominerar²⁰.

Utöver denna forskning finns studier gjorda om pandemins inverkan och om kyrkor i krissituationer från hela världen. Vi har ändå valt att främst fokusera på den forskning som gjorts i Finland och de närmaste nordliga grannländerna, eftersom de kulturella, religiösa och samhällsliga strukturerna påminner mest om varandra här.

Metod och material

Trygve Wyller menar att den akademiska diakoniforskningen undersöker och tolkar praxis och empiriska resultat som hjälper oss att bättre förstå vad kristendom handlar om genom att beskriva hur tron praktiseras i en viss social kontext.²¹ Vårt empiriska material utgörs av 22 semi-strukturerade, transkriberade och anonymiserade djupintervjuer, vilka gjordes över Zoom under juli-september 2021. Intervjuernas längd varierade mellan ca 30–90 minuter. Antalet tjänsteförhållanden inom diakonin i Borgå stift var under år 2021 105 stycken. Dock var alla inte fullt besatta, och statistiken visar att 93 personer var i arbete i slutet av år 2021 (*Statistik om kyrkan* 2022). Informanterna utgör därmed 24 procent av de diakonianställda

¹⁹ Ryökäs et al. 2022, 143–144.

²⁰ Ryökäs et al. 2022, 144.

²¹ Wyller 2021, 74.

inom Borgå stift. De intervjuade är utvalda så att de representerar olika delar av stiftet: 14 arbetar i landsbygdsmiljö, och åtta i stadsmiljö.²² Bland informanterna finns både kvinnor och män. Ansatsen är explorativ²³ och målet med intervjuerna är att genom kvalitativ innehållsanalys få fram beskrivande berättelser ur diakoniarbetarnas perspektiv och skapa förståelse för diakonins verksamhet i Svenskfinland. Informanterna har getts varsin bokstav från A till V som pseudonym för anonymiseringens skull.

År 2021 fanns 47 församlingar i Borgå stift, som består av de församlingar i Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland som är enspråkigt svenska eller har svenskspråkig majoritet, plus Tyska församlingen samt Rikssvenska Olaus Petri församling. Det sammanlagda medlemsantalet är ca 230 000 personer.²⁴ Diakoniverksamheten i stiftet avviker från andra stift på olika sätt.²⁵ Bland annat har antalet klientkontakter stigit i stiftet, medan det i kyrkan som helhet sjunkit. Borgå stift står också klart över genomsnittet i fråga om hembesök och gällande klientkontakter med äldre. Men även innehållet i dessa relationer skiljer sig från andra stift. Hälsa och sjukdom dominerar klarare, liksom andliga frågor, samtidigt som de ekonomiska frågorna, inklusive jobb och arbetslöshet, tenderar att vara mindre betonade i Borgå än i övriga stift.

Diakoniarbetarnas erfarenheter från pandemin

För att kunna svara på artikelns första forskningsfråga, som berör vilken del av diakonin som främst har påverkats av pandemin, är det nödvändigt att klarlägga innebörden i begreppet diakoni. Diakoniverksamhet har av Heikki Hiilamo definierats som kyrkligt socialt arbete eller bekämpande av fattigdom, att fokusera på de mest marginaliserade grupperna i samhället.²⁶ Den här definitionen kommer nära den beskrivning av diakonin som ges i ovan citerade paragraf i kyrkoordningen. Andra forskare har valt att förstå diakoni ur ett specifikt perspektiv, till exempel teologiskt, organisatoriskt, funktionellt²⁷ och historiskt²⁸. Esko Ryökäs ser fyra olika arbetssätt som dimensioner i diakonins verksamhet.²⁹ Den första består av traditionellt socialarbete och syftar till att hitta hjälpbehövande och kunna undsätta dem.

²² *Klassificeringen av stads-...* 2020.

²³ Johannessen & Tufte 2003, 21.

²⁴ *Om Borgå stift 2022; Statistik om kyrkan 2022.*

²⁵ *En finlandssvensk gemenskap ...* 2010, 9–10.

²⁶ Hiilamo 2012, 405.

²⁷ T.ex. Lindström & Lindström 2015; Engel 2006, 163–200.

²⁸ Se t.ex. Brodd 1997, 12–15.

²⁹ Ryökäs 2019, 66–68.

Den andra handlar om den kristna själavården, att gå bredvid och att lyssna på en annan människa. Den tredje är instrumentell såtillvida att den riktar sig till människor i nöd, men med målsättningen att dessa skall omvändas till den kristna tron. Den sista är också uttalat teologisk och vänder sig till äldre människor för att erbjuda spirituellt omvårdnad och sjukvård. Vi kan konstatera att alla fyra arbetssätten framträder i vårt material, men för att analysera hur pandemin har påverkat diakoniarbetet har vi bedömt det vara mer fruktbart att utgå från de tre delvis överlappande paradigmer som utvecklats av K. I. Johannessen, och som använts av bl.a. Birgitta Lounela:³⁰ En motivering till detta val är att den profetiska dimensionen av diakonin annars riskerar bli osynliggjord.

- 1) Det karitativt-diakonala som utgår från diakonen som omsorgsutövare, även om barmhärtigheten ses som en moralisk plikt för både kyrka och privatpersoner. Genom att uttrycka såväl kristen identitet som allmänmänsklig godhet får diakonin en plats både i kyrka och i samhälle. Detta paradigm har starkt präglat diakoniförståelsen i Norden.
- 2) Det liturgiskt-diakonala paradigmet placerar diakonin huvudsakligen i gudstjänstlivet, vilket innebär att diakonin motiveras utgående från kyrkans helhetsuppdrag. Paradigmet är karakteristiskt till exempel för katolska och ortodoxa kyrkor.
- 3) Det kommunikativt-diakonala paradigmet där diakonen återfinns som medlare, budbärare och representant i relation till det omgivande samhället. Den s.k. profetiska diakonin eller påverkansdiakonin kan placeras här.

Många respondenter uttrycker en djup sorg och frustration över all verksamhet som man i församlingarna hade varit tvungna att ställa in på grund av pandemin, och i synnerhet över att kontakterna till äldre, sjuka och andra utsatta människogrupper avsevärt försvårats. Förutom restriktionerna fanns också rädslan att själv vara den som för smittan vidare.

Erfarenheterna varierar ganska kraftigt från församling till församling. Vissa berättar med förvåning att situationen har varit ungefär som förut, trots att man har informerats om möjligheten att få hjälp. Andra vittnar tvärtom om ett radikalt högre antal hjälpbehövande: *”Vi har i vår församling haft en 76 procentig ökning av klienter som behöver främst mathjälp, men också annan sorts hjälp med räkningar...”* (D) I flera av svaren nämner man att orsaken

³⁰ Lounela 2018, 23–26.

till denna ökning var att många blev arbetslösa eller permitterade. Privatföretagare som inte har kunnat hålla igång verksamheten på grund av restriktionerna blev också nya klienter. De flesta av diakoniarbetarna berättar att de efter den första besvikelsen lyckades hitta nya sätt att jobba på; man träffade klienter utomhus, använde telefon mera än förr och minskade på gruppstorlekarna. Inom mathjälpen har flera kreativa innovationer skett för att möjliggöra att hjälpen når fram också under restriktionerna. Bland annat har man hjälpt barnfamiljer som hade det svårt med maten de perioder då skolorna och daghemmen var stängda, eftersom kommunernas hjälpmetoder var så strikta. En diakon berättar om att församlingen fick ställa fram inköpsvagnar i matbutikerna, där de som ville bidra kunde lämna matvaror, som sedan fördelades till hjälpbehövande. Det uppstod även nya former av frivilligverksamhet:

Vi startade upp en verksamhet att en grupp frivilliga varje vecka träffades och lagade mat tillsammans och så fick folk komma och hämta och sedan förde vi ut åt dem som inte kunde komma och hämta. Tidigare hade det tidigare varit så att folk kom till städes och åt tillsammans. (V)

Några nämner att församlingarnas diakoni har fått en större synlighet under pandemin: andra aktörer i samhället räknar med diakonin mer än förr. *Jag tycker det har skett en förändring de senaste åren och socialen har mera sträckt ut sina händer och fika litet efter samarbete.* (O) Det fanns också hos församlingsmedlemmar och företag en villighet att både stöda ekonomiskt och ställa upp med frivilliga insatser. Flera nämner explicit det corona-stöd som regeringen beviljade till församlingarnas diakoni, och ser det som ett viktigt positivt erkännande från samhällets sida.

Fast vi hade en sån där massiv ökning av klienter så vi har också haft en massiv ökning i alla de här ekonomiska donationerna vi har fått in av företag i [orten] och av privatpersoner att vi har kunnat köpa in mera mat. /.../ Nu har jag upplevt tidvis när jag har jobbat liksom att ingen märker och ingen förstår hur mycket arbete det ligger bakom eller så här men där har coronan kanske också synliggjort det mer. Vi har nog lokalt fått jättemycket erkännande av privatpersoner och också företag som har skrivit på sociala medier att tänk vad bra att vi har en församling som hjälper och att det har nog synliggjorts mera hur mycket vi stöder. (D)

En annan respondent berättar om hur en ny verksamhetsform uppstod inom diakonin efter att föräldrar från en lokal idrottsförening spontant hade hört sig för om de kunde sköta matuppköpen för människor som inte själva kunde ta sig till butiken.

Däremot är det flera respondenter som uttrycker besvikelse över att kyrkoherden och förtroendevalda i församlingen inte visar tillräcklig uppskattning för diakonernas arbete: *"Av min egen förman och kyrkoherde skulle jag gärna få mera respons."* (R)

En viktig orsak till att nya grupper i lokalsamhället har fått upp ögonen för diakonin uppges av respondenterna vara att diakonin snabbare än andra aktörer förmår reagera på behov som uppkommit. Även diakoniarbetarna själva ser flexibiliteten som en styrka, till exempel i jämförelse med kommunens sociala sektor och Folkpensionsanstalten.

I jämförelse med FPA och socialen så vi har inga listor och tabeller som säger att nå du har fem euro för mycket i lön att du får inget bostadsbidrag, vi kan alltid se mellan fingrarna och hitta lösningar och det är inte bara med pengar vi kan hjälpa med utan vi kan hjälpa också med mat eller kläder och vi kan gå med till polisförhöret och det är så oändliga möjligheter som då inte de här andra tjänstemännen har på samma vis. (D)

Digitala kommunikationskanaler tycks ha använts mest för möten med kolleger och samarbetsparter, nästan ingen nämner att man skulle ha haft kontakt med klienter den vägen – förutom strömmade gudstjänster och andakter, som dock närmast är att betrakta som envägskommunikation. Den fysiska närheten, som ger möjlighet att avläsa kroppsspråk och mimik, är enligt flera respondenter viktig inom diakonin, i synnerhet då man träffar nya personer. En respondent berättar att hen känner sig osäker om människors nöd verkligen är så stor som de säger, om hen bara är hänvisad till att tala med en ny klient per telefon. Men även vid fysiska möten försvårades den non-verbala kommunikationen av att man var tvungen att använda munskydd.

Målsättningen att hjälpa där som nöden är störst förutsätter en beredskap att lämna gamla arbetssätt och skapa nya. Det är uppenbart att informanterna upplever en spänning mellan förväntningar på att upprätthålla traditionell verksamhet och att kunna nå ut till nya hjälpbehövande. Flera av diakoniarbetarna är frustrerade över tid som sätts på dem som inte är i störst nöd i samhället just nu.

Men sen finns det kanske i församlingen förväntningar att man skall ha de här ”pensionärsgrupperna” – att vissa pensionärer tycker att det är diakonins uppgift att underhålla dem och ordna program. Och vissa av de här dagssamlingarna så det finns ju behov, jag säger inte emot det, men att nog skulle jag vilja sätta ännu mera tid på klienterna även efter att vi går tillbaka till vardagen efter coronan. (I)

Här blir ju en konflikt, jag kan ta ett exempel här från hösten, jag har sådana här flitiga som innan corona träffades varje vecka, det är två grupper och jag var oftast med. Och det här tar ju ganska mycket tid, det blir två eftermiddagar per vecka och jag anser ju att det är en viktig grupp, men jag anser att de är ändå så pass duktiga och inte så ensamma som många andra som diakonin borde hinna liksom möta, men sen är det väldigt starkt från min kyrkoherde att det här är en väldigt viktig grupp, vi måste lyssna på deras önskemål. (R)

På basen av vår undersökning förefaller det uppenbart att det främst är den karitativa dimensionen i diakonin som respondenterna berör, då de tillfrågas om pandemins följder. Denna karitativa aspekt lyfts fram av diakoniarbetarna även då de fick frågan vad de ser som diakonins uppgift. Den liturgiska dimensionen nämns av några respondenter i förbigående gällande strömmade gudstjänster, men det förefaller som om få av diakoniarbetarna har varit involverade i dessa. Den kommunikativa dimensionen förekommer oftare i svaren, och i många fall i sammanhang där diakoniarbetare berättar om hur man i deras församlingar under pandemin har utvecklat nya sätt att göra diakonin synlig. Även pandemins inverkan på rollen som förmedlare och undervisare kommer fram hos de diakoniarbetare som också ansvarar för barngrupper och kontakten till skolor. Diakonins profetiska uppgift syns knappt alls i materialet, tvärtom är det anmärkningsvärt att ingen kritiserar myndigheternas agerande, trots att restriktionerna försvårat diakoniarbetet märkbart. Här är det skäl att också notera resultatet i *Diakoniabarometri 2022*, där flertalet respondenter önskade att diakonin i högre grad skulle ägna sig åt påverkansarbete³¹, men att man upplevde att man saknade verktyg och kunskap för det. Sålunda kunde det möjligtvis finnas en lucka för kyrkan att fylla i detta paradigm, som

³¹ Ryökäs et al. 2022, 143–144.

för övrigt saknas i Ryökäs diakoniöversikt³², möjligtvis för att den inte är poängterad i den finländska diakonitraditionen.

En typologisering av respondenterna

För att tydliggöra diakonernas olika sätt att hantera pandemisituationen har vi tillämpat den typologisering som Jouko Porkka och Sami Ritokoski har utvecklat. I en omfattande studie av hur ungdomsarbetsledare i Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland reagerat på restriktionerna under pandemin, som de närmare redovisar för i sin artikel i denna publikation, har de identifierat fyra typer som de kallar engagerade hjälpare, resilienta möjliggörare, förändringsagenter och de uppgivna.³³

Deras typologi baserar sig på i vilken mån respondenterna visar sig vara villiga att ompröva och förnya sitt sätt att arbeta. Vi har tidigare i den här artikeln argumenterat för att flexibilitet och beredskap till förändring är en nödvändig konsekvens av målsättningen att hjälpa där nöden är störst. Vårt material är inte så omfattande att vi i likhet med Porkka och Ritokoski skulle kunna göra procentuella uppskattningar av hur stor andel av respondenterna som kan hänföras till de olika grupperna. Däremot menar vi att det är möjligt att identifiera motsvarande typer av förhållningssätt i vår undersökning av diakoniarbetare i Borgå stift.

a. De engagerade hjälparna

Denna kategori består av församlingsanställda som inte låter sig nedslås av restriktionerna, utan i stället intensifierar sina arbetsinsatser enligt tidigare beprövade metoder. I Porkkas och Ritokoskis undersökning var det främst äldre arbetstagare som hörde till den här kategorin. Dessa vägrade ge upp de kontakter de hade från tidigare, utan upprätthöll kontakten med alla de medel som stod till buds, utan att spara på vare sig tid eller krafter. I vårt material märks denna hållning bland annat av att diakoniarbetarna upprätthållit tidigare klientkontakter genom att ringa, träffa människor utomhus och gå på gemensamma promenader.

Den märktes nog väldigt mycket i mitt arbete, det blev väldigt mycket mera jobb genast den där våren så det blev långa dagar och mycket jobb, för alla grupper som försvann så behövde man ta tag i alla enskilda människor. Och jag är förman i vår lilla grupp på två, så det var att skriva listor, försöka delegera, till

³² Ryökäs 2019, 67.

³³ Se not 10 ovan.

alla vilka människor vi skall ringa och vem skall ringa och kan vi få några frivilliga med? (P)

b. De resilienta möjliggörarna

Dessa utgjorde den största gruppen i Porkkas och Ritokoskis undersökning. Nästan hälften av ungdomsarbetsledarna räknades hit, och de kännetecknas av att de såg pandemin som ett tillfälle att omorganisera arbetet. De vågade ifrågasätta tidigare arbetsformer och arbetssätt. Deras egen roll var att planera, koordinera, inspirera och engagera kolleger och frivilliga medarbetare, och de bidrog aktivt till att nya arbetsformer och stödgrupper skapades. I föregående delkapitel framkom att man i synnerhet inom mathjälpen utvecklade nya kreativa verksamhetsformer, som även engagerade många frivilliga. Även diakoner som jobbar med barn och familjer skapade nya flexibla lösningar. För att minimera risken för smittspridning delade man upp barnen i mindre grupper, ordnade skilda samlingar för olika årsklasser, skapade WhatsApp-grupper för föräldrar och kom överens på förhand om vilka som deltar en viss dag.

Och sen tänkte vi att nu är det så många familjer med barn i skolåldern, förskole- eller dagisålder, att hur skall vi få kontakt med dem, för det är säkert många som har blivit arbetslösa under pandemin. Och då gjorde vi på våren 2020 så att vi tog kontakt med de svenskspråkiga skolorna i regionen och skickade, eller bad dem om vi kan skicka ett meddelande genom Wilma, det här systemet som skolorna och förskolorna har, att bara berätta att vi finns här, om man behöver ekonomiskt stöd eller samtal eller hjälp med att fundera på saker och ting, att hur fungerar socialen eller KELA eller något, och då fick vi ju bra respons. Det var många familjer som tog kontakt med oss och vi kunde dela ut stöd på det sättet och vissa kontakter har vi kvar ännu. (I)

c. Förändringsagenterna

Den här gruppen står rätt nära den föregående, men deras sätt att reagera på restriktionerna kännetecknas av en mer långsiktig strävan efter att förnya arbetssätten. De uttryckte glädje över att nya samarbetsformer skapades med kolleger inom andra yrkesgrupper, och såg pandemin som en möjlighet att överge arbetsformer som inte längre fungerar.

Och det har ju varit en hel del planerande och så där. Vi har organiserat mathjälpen på ett annat sätt för att göra det coronasäkert /.../ Och så har vi ju

haft en hel del planeringsarbeten med medarbetare. /.../ missionsarbetet har vi organiserat om så det har blivit bättre, så vi sköter det här samarbetet lite effektivare nu så vi har en styrgrupp som sköter det och vi har gjort nya avtal när de här gamla avtalen har gått ut. Där i början på den här coronaperioden när det blev ett abrupt avslut på allt möjligt så då hade vi grupparbeten när vi funderade på olika ämnen som vi kan utveckla. Vi tog vara på den plötsliga pausen på det sättet och det tyckte jag var bra. Vi hade en grupp som funderade på det här digitala arbetet och vi fick ju en spark ut i på nätet, så vi började ha andakter som vi skickade på Facebook och så började vi skriva gudstjänster och det har varit en stor utveckling på många områden och på många fronter samtidigt, så det har inte varit fruktlöst. (B)

Det är ändå värt att notera att bara en informant nämner att hon använt de lugnare perioderna till att läsa och förkovra sig, då hon svarar på frågan om det har varit mer eller mindre jobb under pandemin.

d. De uppgivna

Benämningen hänvisar till dem som sörjer allt som blivit inhiberat på grund av restriktionerna, och som endast tycks vänta på att allt skall bli som förr igen. Det behöver inte nödvändigtvis handla om att respondenterna ifråga är totalt uppgivna, men de har ett behov att få berätta om sin besvikelse.

Främst nedstängningen, man har inte kunnat ha samlingar, inga pensionärssamlingar, inga kara-samlingar, inga syjuntor och sen har man inte kunnat fara på hembesök och inte heller fått gå på uppvaktningar. (F)

Främst att de flesta grupper har blivit inställda och verksamheten som samlar folk, det har varit allt från gudstjänster, och förra sommaren höll vi inget skriftskolläger /.../ Vi skall försöka med grupper nu har vi planerat, men nu är det ju värre än någonsin, så vi vet ju aldrig vartåt det svänger nu och kommer det nya restriktioner, men vi har planerat att öppna upp hösten ganska som vanligt. (E)

Man skall naturligtvis vara försiktig med att indela människor i olika typer. I samma intervju kunde det finnas utsagor som passar in i olika av dessa fyra kategorier. Samtidigt visar de fyra typerna på olika förhållningssätt till pandemin. Kategori a och d kännetecknas av att det tidigare sättet att jobba utgjorde den självklara referensen: de uppgivna väntade på att allt skulle kunna återgå till det normala, medan de engagerade hjälparna höll fast vid samma mål och målgrupper som förr och anpassade arbetssätten efter restriktionerna. Såväl de resilienta möjliggörarna som förändringsagenterna såg däremot pandemin som en tid då tidigare arbetsmetoder behövde omvärderas, för att bereda rum för nya arbetssätt, nya samarbetsparter och nya målgrupper. Tolkat i ljuset av diakonins målsättning kan man säga att de två senare grupperna tydligare var beredda att tillämpa den flexibilitet och förändringsberedskap som devisen ”hjälpa där nöden är störst” förutsätter.

Diskussion om studiens resultat och dess betydelse för utvecklingen av diakoniverksamheten

Empirin för den här undersökningen visar på i stort samma resultat som *Diakoniabarometri 2022*, dvs uppkomsten av nya arbetssätt, de virtuella arbetsredskapens ökade betydelse, restriktionernas inverkan på verksamhetsformer och gruppmöten, samt ett ökat ekonomiskt behov. Dock skiljer sig resultaten på en viktig punkt, där barometern för fram att resurserna inte ökat, ”och inga ökningar är heller i sikte”³⁴, medan vårt material visar hur stor betydelse statens öronmärkta bidrag samt det ökade inflödet av privata donationer till diakonin har haft. Vår undersökning har visat att diakonerna i Borgå stift betonar de karitativa dimensionerna i sitt arbete, och det var också svårigheterna att bedriva denna sida av verksamheten som de främst påtalade, då de tillfrågades om pandemins verkningar. När det gällde den kommunikativa sidan av arbetet berättade flera respondenter att man använt sig av nya sätt att nå ut till hjälpbehövande, och att diakonin under pandemin fått en större synlighet samt nya samarbetsparter och understödjare.

Med hjälp av typologin kunde vi identifiera fyra olika attityder bland respondenterna: de uppgivna sörjde allt som blivit inhiberat och väntade på att kunna öppna upp som förr igen. De engagerade hjälparna bevarade samma målgrupp som tidigare, men förfinade arbetssätten beroende på vad restriktionerna medgav. De resilienta möjliggörarna och

³⁴ Ryökäs et al. 2022, 142.

förändringsagenterna såg däremot pandemin som ett tillfälle att ompröva tidigare arbetsmetoder, utveckla nya sätt att arbeta och nå ut till nya målgrupper.

De resilienta möjliggörarna och förändringsagenterna betonade att de omvälvande förändringar som pandemin medförde har gjort det omöjligt att fortsätta arbetet precis som tidigare. De uttryckte en förhoppning om att pandemin därigenom skulle påskynda en förändring i arbetssättet, så att diakoniarbetarna kunde fokusera på sådant där deras specialkunnande behövs och där människor verkligen är i störst behov av stöd. En intressant iakttagelse är att förändringsarbetet försvåras av att diakoniarbetarna ofta känner att förmän, förtroendevalda och församlingsaktiva förväntar sig att tidigare verksamhetsformer skall fortsätta, även om dessa riktar sig till grupper som inte är speciellt sårbara och som lika bra kunde ledas av frivilliga.

Flexibilitet är någonting som diakoniarbetarna värdesätter i sitt arbete, i jämförelse med verksamheten inom till exempel socialsektorn eller Folkpensionsanstalten, som är betydligt mera regelstyrd. Resultaten i vår undersökning uppmärksammar också att en orsak till att människor och företag vill stöda diakoniverksamheten, är att de märker att den kan reagera snabbt på behov som uppkommit. I vår artikel har vi argumenterat för att målsättningen att hjälpa där nöden är störst uppmanar till en sådan flexibilitet, eftersom den förutsätter beredskap att prioritera på olika sätt beroende på de aktuella behov som föreligger. Det här är också ett sätt för diakonin att förverkliga sin profetiska uppgift i samhället: genom att vara lyhörd och flexibel kan den lyfta fram grupper som behöver stöd, och sedan, när andra aktörer eller samhällets sociala skydd träder till, gå vidare till andra ”vars nöd är störst”.³⁵

För att ett nytänkande skall ses som legitimt och nödvändigt i ett kyrkosamfund behöver förändringen motiveras både funktionellt och teologiskt. Att hjälpen bör riktas till de mest utsatta kan motiveras av behovet att hushålla med diakonins begränsade resurser, men det kan även motiveras med hjälp av såväl Gamla som Nya testamentet: uppfordran att ta hand om änkor, föräldralösa och främlingar, samt Jesus starka identifikation med de mest utsatta medmänniskorna ger en stadig grund att bygga resonemanget på. Jesus sätt att å ena sidan betona nedärvda moralkoders giltighet, å andra sidan vid behov gå emot dem om kärleken så kräver, representerar flexibel situationskänslighet, i likhet med devisen att hjälpa där nöden är

³⁵ Hellöre & Vikström 2022, 17.

störst. Även den gyllene regeln, som utgör en hörnsten i den nordiska förståelsen av luthersk etik, uppmanar till att lyhört lyssna in enskilda människors behov.

Men för att konsekvenserna av en pandemi, eller en *rite de passage*, skall beaktas i ett kyrkosamfund behöver dessa typer av samhällskriser ges en gedigen teologisk uttydning. Vilken betydelse har det för den kristna tron och gudsbilden att pandemier uppkommer och drabbar människor och nationer? Den diskussionen har inte förts i vårt land, och det är därför inte förvånande att ingen av respondenterna reflekterar över vad pandemin betyder för människors tro och livssyn. Det här resultatet stöds av den undersökning av Lindfelt m.fl. som bygger på en enkät riktad till finländare i olika ålder. Avsikten i den undersökningen var att ta reda på om man kunde notera skillnader i människors förhållningssätt till pandemin utgående från deras livsåskådning. Deras slutsats är att den maktlöshet som människor upplevde under pandemin inte i avgörande grad påverkades av människors livsåskådning, vare sig den var teistisk eller strikt naturvetenskaplig.³⁶

Det vi efterlyser är inte domedagsförkunnelse om att pandemin är en varning eller ett straff från Gud, även om kyrkans representanter bör kunna bemöta också den typen av frågor. Men vi vill aktualisera frågan huruvida avsaknaden av en teologisk reflektion över pandemin beror på att kyrkan inte har någonting att säga om det som sker. De människor som diakoniarbetarna kom i kontakt berördes nämligen av pandemin på ett djupt existentiellt plan.

En enorm ångest nog i alla åldrar, både hos de äldre och hos de yngre. Ångest för hela situationen, om de själva blir smittade, om de smittar någon annan och /.../ men klienterna minskade ju inte – ökade till en del, ja. Men en enorm ångest är nog kanske det som sitter kvar hos många. Osäkerhet, rädsla och otrygghet.

(J)

Det som människor behöver är inte en teodicé-förklaring, som ger lidandet en skenbart rationell förklaring. Tvärtom riskerar en sådan förklaring att leda till att Gud framstår som hotfull, dömande eller känslökall. Sari Kivistö och Sami Pihlström ifrågasätter föreställningen om att en teistisk gudstro förutsätter att man har en rationell förklaring till lidandet, i stället förespråkar de en anti-teodicé, som vägrar att godta tanken att människors lidande kan

³⁶ Lindfelt et al. 2022.

förklaras instrumentellt utifrån att det skulle tjäna ett högre gott mål.³⁷ I stället för eleganta förklaringar behöver människor i kris handfast hjälp, som försäkrar dem om att de inte är övergivna i sin nöd.

I början av coronapandemin frågade många sig när man kan gå tillbaka till det normala. Så småningom växte insikten fram att det ”nya normala” är någonting annat än tiden före pandemin. I skrivande stund är det oklart hur pandemin utvecklar sig, och samhällena behöver oberoende vara inställda på att nya pandemier kan drabba – för att inte tala om klimatkrisen, ekonomiska recessioner, energibrist och väpnade konflikter. Med vår artikel har vi önskat peka på att samhällskriser är något som även kyrkosamfund behöver bearbeta, både teologiskt och praktiskt. Diakonins devis att hjälpa där nöden är störst kan fungera som en inspirationskälla och modell för detta förnyelsearbete, eftersom den förutsätter beredskap till omvärdering och nytänkande. Diakonin kan vara den instans som hjälper kyrkan vidare i en situation av *rite de passage*, en övergång till det nya. Det är emellertid av avgörande betydelse att strukturerna, attityderna och teologin i kyrkosamfundet inte försvårar eller motverkar en sådan nödvändig utveckling.

Slutligen, en reflektion kring vårt tillvägagångssätt. Vi har vinnlagt oss om att underbygga metodens lämplighet för undersökningen och empirins tillförlitlighet och verifierbarhet på följande sätt: Intervjuerna gjordes först och frågorna var öppna. Modellerna för tolkning valdes efter transkribering och anonymisering. Reliabiliteten i studien stärks av de många citaten och empirin kan verifieras eftersom de transkriberade intervjuerna finns anonymiserade och pseudonymiserade, men ändå tillgängliga hos forskarna. Modellerna för tolkning svarar på det syfte vi formulerade och specificerade i forskningsfrågorna.

Sammanfattning och bidrag

Vår studie syftade till att undersöka i vilken utsträckning diakoniarbetarna i Borgå stift såg pandemin som en möjlighet till förnyelse av verksamheten, och i vilken utsträckning de anser sig ha lyckats med denna förnyelse. Ett centralt resultat av studien var att det förekommer stora variationer mellan diakoniarbetare och att det finns behov av en diskussion om hur kyrkan kan reagera på kommande kriser av olika slag, där diakonin kan vara av stor betydelse för att finna vägar framåt. Vårt empiriska bidrag ligger i materialet bestående av 22

³⁷ Kivistö & Pihlström 2021, 294.

intervjuer. Det teoretiska bidraget finns främst i en tillämpning av diakoniparadigmen samt av typologin. Normativt bidrar studien med en ståndpunkt gällande diakonins målsättning i kristider. Med detta medverkar vi till en vidareutveckling av vad Trygve Wyller definierar som forskning inom diakoni och en bättre förståelse av vad kristendom handlar om.³⁸

Tillkännagivande

Denna artikel är skriven med personligt forskarunderstöd (Lise-Lotte Hellöre) av Svenska Litteratursällskapet och som del i den tvärvetenskapliga forskargruppen *Värdegrund under omförhandling. Kyrkan som värdeskapare i Svenskfinland*, understödd av Svenska Kulturfonden in Finland.

Källor

Brodd, Sven-Erik (1997). Diakonin genom kyrkans historia. Fem ecklesiologiska modeller. I: *Diakonins teologi*, 11–44. Stockholm: Verbum.

Brodd, Sven-Erik (2018). Själavård och ecklesiologi. Några teman och internationella utblickar. I: Idestrom, Jonas & Gunilla Löf Edberg (red.) *Att öppna ett slutet rum. Själavård och ecklesiologi*, 21–55. Stockholm: Verbum.

Edgardh, Ninna (2019). *Diakonins kyrka. Teologi, kön och omsorgens utmattning*. Stockholm: Verbum.

En finlandssvensk gemenskap av ansvar och delaktighet (2010). En strategi för diakoni- och samhällsarbetet i Borgå stift 2010.

Engel, Charlotte (2006). *Svenska kyrkans sociala arbete – för vem och varför? En religionssociologisk studie av ett diakonalt dilemma*. Diss. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Hansson, Mats. J (2019). Kan barmhärtigheten institutionaliseras? I: Christiansson, E., P. Eckerdal, M. J. Hansson, S. Linde, & L. Lundgren. *Kan barmhärtigheten institutionaliseras?* Artos. Skellefteå, 17–60.

Hellöre, Lise-Lotte & Björn Vikström (2022). Diakonin och skyddshemmen: Om diakonins roll i välfärdssamhället. *Diakonian tutkimus* 1, 6–31. DOI: 10.37448/dt.111676

Hietamäki Johanna, Anniina Kaittila, Jarno Tuominen, Maaret Vuorenmaa, Marita Husso, Joonas Peltonen & Anu Karhinen-Soppi (2021), Lähisuhdeväkivalta koronapandemian aikana, *Tutkimuksesta tiiviisti* 2. Institutet för Hälsa och Välfärd THL: Helsingfors.

³⁸ Wyller 2021.

Hiilamo, Heikki (2012). Rethinking the role of church in a socio-democratic welfare state. *International Journal of Sociology and Social Policy* 32(7/8), 401–414.

Jeppsson Grassman, Eva (2001). *Socialt arbete i församlingens hägn*. Stockholm: Verbum.
Johannessen, Asbjörn & Per Arne Tufta (2003). *Introduktion till samhällsvetenskaplig metod*. Liber. Malmö.

Kalule, Andrew (2021). *The international Finland: A football tournament as a tool to encourage immigrant community participation in Helsinki*. Kandidatavhandling. DIAK: Helsingfors.

Kivistö, Sari & Sami Pihlström (2021). Antiteodikea, traagisuus ja sopiva etäisyys koronakriisissä. *Teologinen Aikakauskirja/Teologisk Tidskrift* 4, 291–307.

Klassificeringen av stads- och landsbygdsområden har uppdaterats: urbaniseringsgraden i Finland har stigit till över 72 procent (2020). Pressmeddelande 29.5.2020. www.ymparisto.fi. (Läst 17.5.2022)

Knoetze, Johannes J. (2021). African youth, African faith(s), African environment and sustainable development: A missional diaconal calling, *HTS Teologiese Studies/Theological Studies* 77(2), DOI: 10.4102/hts.v77i2.6607.

Kurkiala, Mikael (2020). Bortom pandemin: Om corona, kultur och klimat, in: *Nyckeln till Svenska kyrkan*, 7–20. Stockholm: Svenska Kyrkan.

KO (1991/1993). *Kyrkoordningen*. 8.11.1991/1055 år 1993. Finlex.fi. (Läst 17.8.2022)

Latvus, Kari (2017). *Diaconia as Care for the Poor?* Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 53. Kirkon tutkimuskeskus.

Lindfelt, Mikael, Linda C. Karlsson, Jan Antfolk & Anna Soveri (2022). Covid-19 pandemi, maktlöshet och livsåskådning. *Teologinen Aikakauskirja/Teologisk Tidskrift* 2, 189–208.

Lindström, Sanna & Hans-Erik Lindström (2015). *Diakonins sju bord*. Stockholm: Verbum.

Lounela, Birgitta (2018). *Församlingsdiakonins kännetecken*. Masteravhandling. VID Vitenskapelige høyskole, Det teologiske Menighetsfakultet. Norge.

Mulinari, Shai, Linda Soneryd & Susanna Öhman (2021). Sociologisk forskning om Covid-19-pandemin – en introduktion, *Sociologisk Forskning*, 58 (1–2), 5–14, DOI: 10.37062/sf.58.23216.

Om Borgå stift (2022). <https://www.borgastift.fi/om-borga-stift/>. Borgå stift. (Läst 2.3.2022)

Ryökäs, Esko (2019). *Aikaan sidottu diakonia-käsité*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 289, Vasa.

Ryökäs, Esko, Titi Gävert, Tiina Ikonen, Sakari Kainulainen, Suvi-Maria Saarelainen & Veli-Matti Salminen (2022). Diakonin förändras och förändrar. *Diakoniabarometri 2022. Muuttuva ja muuttava diakonia*. (Red.) Hammarén, Sirkku, Maija Hietaniemi, Sakari Kainulainen & Meri Kalanti. Kirkon tutkimus ja koulutus, 140–152. <https://julkaisut.evl.fi/> (Läst 13.9.2022)

Statistik om kyrkan (2022). <https://evl.fi/fakta-om-kyrkan/statistik>, Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland, (Läst 2.5.2022)

Stebbins, R A (2001). *Exploratory Research in the Social Sciences*. Thousand Oaks – London – New Delhi: Sage.

Thomassen, Bjørn (2009). The Uses and Meanings of Liminality. *International Political Anthropology* 2(1), 23 s.

Wijkström, Filip (2014). Svenska kyrkan i ett omförhandlat samhällskontrakt. I: Bäckström, Anders (red.) *Välfärdsinsatser på religiös grund: förväntningar och problem*, 221–257.

Wyller, Trygve (2021). Embodied Spiritualities. Methodologies, Practices, and the Issue of Generous Christianities. *Diaconia*. 12 (1), 61-78. DOI: 10.13109/diac.2021.12.1.61